

SPECIFIČNOSTI GRAĐANSKIH POSTUPAKA SA STRANIM ELEMENTOM I PROCESNI POLOŽAJ STRANIH DRŽAVLJANA PRED DOMAĆIM SUDOVIMA***

Sažetak

Predmet ovog rada je poseban pravni režim koji se primenjuje u građanskim postupcima u kojima je prisutan strani element i samo na fizička lica stranog državljanstva kada u njima učestvuju. Cilj rada je da skrene pažnju na potrebu aktuelizacije pitanja harmonizacije nacionalnih procesnih prava u ovim predmetima da bi se smanjila pravna nesigurnost, poboljšala efikasnost postupaka i redukovali njihovi troškovi. Istraživanje koje je sprovedeno primenom uporednopravnog, dogmatskopravnog i istorijskog metoda ukazalo je na moguće razloge takvog stanja. Polazna hipoteza koja se u zaključku potvrđuje je da su pomaci u ovoj oblasti mogući, ali da za to nije dovoljno da države imaju iste pravne ciljeve, već je pored toga potrebno da dele i zajednička politička, ekonomska pa i društvena očekivanja.

Ključne reči: procesne pravne norme, međunarodna nadležnost suda, međunarodna pravna pomoć, procesna pravda, harmonizacija građanskog procesnog prava.

* Doktorka pravnih nauka, viša naučna saradnica, Institut za uporedno pravo, Beograd, Srbija.

E-mail: k.jovicic@iup.rs

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9803-5292>

Dr Katarina Jovićić je Odlukom Naučnog veća Instituta za uporedno pravo broj 670 od 31.07.2024. godine imenovana za mentora Đorđu Marjanoviću, M.A., istraživaču pripravniku Instituta za uporedno pravo i doktorandu Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu. Ovaj rad je jedan od rezultata mentorstva sa navedenim kandidatom.

** Master prava, istraživač pripravnik, Institut za uporedno pravo, Beograd, Srbija.

E-mail: djordje2611@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5238-7292>

*** Ovaj rad je nastao kao rezultat istraživanja u okviru projekta „Prilagođavanje pravnog okvira društvenim i tehnološkim promenama sa posebnim osvrtom na regulisanje veštačke inteligencije” koji u 2025. godini sprovodi Institut za uporedno pravo uz finansijsku podršku Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija (evidencioni broj: 451-03-136/2025-03/200049 od 4. 2. 2025).

SPECIFICS OF CIVIL PROCEEDINGS INVOLVING A FOREIGN ELEMENT AND THE PROCEDURAL STATUS OF FOREIGN NATIONALS TO THE DOMESTIC COURTS

Summary

The subject of this paper is the special legal regime applicable in civil proceedings involving a foreign element, limited exclusively to natural persons holding foreign nationality when participating in such proceedings. The aim of the paper is to highlight the need to actualize the issue of unification of national procedural laws in these cases, in order to reduce legal uncertainty, improve procedural efficiency, and reduce their costs. The research conducted through the application of comparative legal, doctrinal, and historical methods has pointed to potential reasons underlying the current state of affairs. The starting hypothesis, which is confirmed in the conclusion, is that progress in this area is possible, however, it is not sufficient for states to merely share the same legal objectives — it is also necessary for them to share common political, economic, and also social expectations.

Keywords: Procedural legal norms, International jurisdiction of the court, International legal aid, Procedural justice, Unification of civil procedure rules.

1. Uvod

Razlike između nacionalnih pravnih sistema mogu da otežaju odvijanje privatnopravnih odnosa u kojima je prisutan strani element. Ako se u takvom odnosu postavi sporno pitanje, a strani element je dovoljno značajan da aktivira primenu pravila međunarodnog privatnog prava, sud će odlučiti o sporu na osnovu pravila merodavnog materijalnog prava koje određuje polazeći od kolizionih normi sopstvenog prava.¹¹ Za razliku od toga, sudski postupak u ovim predmetima se odvija,

¹¹ Izuzetno, sud neće primeniti tako određeno merodavno pravo ako utvrdi da u datom slučaju postoji osnov zbog koga mu *lex fori* nalaže da odbije njegovu primenu. U uporednom pravu se u prvoj polovini XX veka izdvojio i drugi, takozvani američki model odabira merodavnog prava, čiji je najuporniji zastupnik bio profesor Fridrih Junger (Friedrich Juenger), koji se zalagao za to da sud primeni materijalne pravne norme koje najbolje odgovaraju datoj situaciji, te da bi se na taj način prevazišli nepoželjni ishodi do kojih dolazi primenom kolizionih pravnih normi, koji ne daju zadovoljavajuće rešenje za specifične probleme prekograničnih sporova. Međutim, većina država i dalje dolazi do merodavnog prava primenom kolizionih normi sopstvenog prava,

po pravilu, u skladu sa procesnim pravilima države suda. U pravnim sistemima koji počivaju na tradiciji rimskog prava dužnost suda da sledi domaća pravila postupka proizlazi iz činjenice da procesne pravne norme regulišu rad pravosuđa i predstavljaju deo javnog prava. Ni u anglosaksonskim pravima se ne dovodi u pitanje pravilo da sud primenjuje sopstvena pravila postupka, ali se to objašnjava pozivanjem na činjenicu da su ta pravila kreirana u skladu sa lokalnim običajima i tradicijom tako da odgovaraju domaćim sudovima, te da bi domaći sudovi imali teškoće da pravilno primene procesna pravila stranog prava. Ovo shvatanje dodatno se argumentuje navodima da stranke očekuju od suda da primenjuje domaća procesna pravila, da su domaća procesna pravila odraz teritorijalnog suvereniteta, kao i da bi primena stranog procesnog prava u određenim predmetima učinila neravnopravnim položaj stranaka u tim predmetima u odnosu na one u kojima se primenjuje *lex fori* (Fawcett & Garrett, 2012, pp. 10-15). Prisustvo stranog elementa u građanskim postupcima uzrokuje određene situacije koje su odraz upravo te činjenice, kao, na primer, potreba da se izvrši dostavljanje licu u inostranstvu, da se saslušaju svedoci ili izvedu drugi dokazi u inostranstvu, da se utvrdi sadržina stranog prava itd. U rešavanju ovih pitanja domaći sud sarađuje sa stranim sudovima, i to po pravilima koja su formulisana u domaćim procesnim propisima ili u prihvaćenim međunarodnim ugovorima. U predmetima u kojima je strani element izražen tako što je stranka u postupku strani državljanin, nameće se i pitanje procesnopravnog položaja stranca, koje se takođe reguliše domaćim procesnim pravilima i/ili prihvaćenim međunarodnim ugovorima.

U ovom radu se razmatraju specifična pravila koja su deo nacionalnih procesnih zakona i čiji je cilj da omoguće odvijanje i okončanje građanskih postupaka sa stranim elementom pred domaćim sudovima, a pored toga se razmatra i poseban pravni režim koji se primenjuje samo na fizička lica stranog državljanstva kada učestvuju u postupcima pred domaćim sudovima, čiji je cilj da tim licima omoguće dostizanje procesne pravde pred domaćim sudovima. Cilj rada je da skrene pažnju na potrebu za aktuelizacijom pitanja harmonizacije nacionalnih procesnih prava u delu koji se odnosi na privatnopravne postupke u kojima je prisutan strani element, što je potrebno da bi se smanjila pravna nesigurnost, poboljšala efikasnost sudskih postupaka i redukovali njihovi troškovi. Harmonizacija građanskog procesnog prava, uprkos koristima koje bi se time postigle, ne odvija se željenim tokom i u radu se izlažu mogući razlozi koji taj proces otežavaju. Istovremeno, ukazuje se da primeri uspešne harmonizacije građanskog procesnog prava između država postoje, ali da su retki u praksi.

možda zbog uverenja da je to manje zlo nego prihvatanje američkog sistema. Vid. Reimann, 2006, pp. 1374-1375.

2. O razgraničenju supstancijalnih i procesnih pravnih normi

Na razlikovanje materijalnih (supstancijalnih) i procesnih pravnih normi je već u XIV veku ukazao Baldus,² koji je pravne norme razdvojio u dve grupe: prvu je označio kao *ad ordinarem litem*, što se odnosi na pravila koja sudija primenjuje kada vodi postupak, a drugu kao *ad decidendam litem* koja obuhvata pravila na osnovu kojih se rešava predmet spora (Fawcett & Garrett, 2012, p. 6).³ Ovo gledište su podržali autori koji su delovali na prostorima kontinentalnih prava i ono se ne dovodi u pitanje do današnjih dana. Međutim, linija razgraničenja između procesnih i materijalnih pravnih normi nije uvek bila jasna i u početku je odluka o tome bila prepuštena sudovima, ali se s vremenom ta neizvesnost gotovo izgubila (Fawcett & Garrett, 2012, pp. 6-7).

U engleskom pravu, kao i drugim pravima koja su se formirala pod njegovim uticajem, takođe se pravi podela pravnih normi na materijalne i procesne, ali ne po istom kriterijumu kao u kontinentalnim pravima. Ova prava, naime, polaze od toga da supstancijalne pravne norme određuju da li postoji neko subjektivno pravo, kao i da li je to pravo povređeno, dok procesne norme regulišu način na koji se povređena subjektivna prava štite u sudskom postupku (Garnett, 2022, pp. 119-120).⁴ Zbog ovako određene podele pravnih normi veći broj pitanja se u tim pravima smatra delom procesnog prava nego što je to slučaj u kontinentalnim pravima, a to, dalje, znači da se veći broj pitanja rešava po zakonima suda pred kojim je pokrenut postupak. U kojoj meri to utiče na ishod spora i izaziva pravnu neizvesnost adekvatno ilustruje primer primene instituta zastarelosti potraživanja, koji je u engleskom pravu institut procesnog prava, a u kontinentalnim pravima je institut materijalnog prava. Pretpostavimo da je nastao spor zbog povrede ugovora o međunarodnoj prodaji robe i da je tužba podneta pred engleskim sudom. Nakon što utvrdi da je međunarodno nadležan, engleski sud će po službenoj dužnosti ispitati da li su ispunjene procesne pretpostavke za vođenje spora, uključujući i da li je tužba zastarela. O ovom pitanju sud će odlučiti na osnovu pravila domaćeg procesnog prava. Kada utvrdi da je tužba zastarela po *lex fori*, sud neće raspravljati o tužbenom zahtevu jer u engleskom pravu nastupanje zastarelosti predstavlja procesnu prepreku za pokretanje sudskog postupka. Pretpostavimo, dalje, da su

² Profesor Baldus (Baldus de Ubaldi) pripadao je školi postglosatora. Vid. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013-2025.

³ Vid. i Sajko, 2005, pp. 16-19; Varadi, Bordaš, Knežević & Pavić, 2007, pp. 224-232; Mitrović & Kumpan, 2014, pp. 25-27; Šaula, 2019, p. 20.

⁴ Sud pred kojim se postavlja pitanje kvalifikuje pravni institut, po pravilu, takođe na osnovu *lex fori*. Više o specifičnostima kvalifikacije u međunarodnom privatnom pravu vid. Kitić, 2016, pp. 124-131; Varadi, 1990, pp. 60-68; Čolović, 2018, pp. 7-9.

strane ugovornice ugovorile primenu francuskog prava, kao merodavnog prava, na njihov ugovor (ili bilo koje drugo pravo u kome je zastarelost institut materijalnog prava). Engleski sud, koji inače prihvata autonomiju volje ugovornih strana u pogledu određivanja merodavnog materijalnog prava, neće uzeti u obzir pravila francuskog prava o zastarelosti potraživanja zato što je to pitanje procesnog prava po *lex fori*, što takvo ugovorno raspolaganje stranaka čini zabranjenim pred engleskim sudom. U tim okolnostima mogući su različiti ishodi spora u zavisnosti od toga da li se rokovi zastarelosti po engleskom i francuskom pravu poklapaju ili ne. U prvom slučaju, kad su isti rokovi zastarelosti, razlika u pravnoj prirodi zastarelosti ne bi imala praktični značaj. Međutim, ako bi rok zastarelosti u francuskom pravu bio duži nego što predviđa englesko pravo, tužilac ne bi mogao da realizuje pravo na potraživanje u sudskom postupku nakon što nastupi zastarelost prema engleskom pravu uprkos činjenici da je ugovorena primena francuskog prava i da potraživanje po francuskom pravu nije zastarelo.⁵ U slučaju da se o istom sporu raspravlja pred francuskim sudom i pod pretpostavkom da je sud utvrdio da je za ugovor merodavno englesko pravo, francuski sud ne bi ni mogao da odlučuje o zastarelosti potraživanja zato što ne primenjuje strano procesno pravo, a pitanje zastarelosti potraživanja je po engleskom pravu (ugovorenom merodavnom materijalnom pravu) institut procesnog prava.⁶

U pravu Evropske unije (dalje: EU), problem različite linije razgraničenja procesnih od supstancijalnih pravnih normi u bitnoj meri je prevaziđen nakon stupanja na snagu dva ključna instrumenta koja regulišu pitanje merodavnog prava: Uredba Rim I⁷ i Uredba Rim II.⁸ U oba izvora su procesna pravila određena na način koji je bliži shvatanju karakterističnom za kontinentalna prava,⁹ ali linija razgraničenja između supstancijalnih i procesnih pravnih normi nije postavljena

⁵ Primer je inspirisan primerom u Sono, 1975, p. 1128.

⁶ Detaljnije o ovome vid. Jovičić, 2024, pp. 26-29.

⁷ Uredba (EZ) br. 593/2008 Evropskog parlamenta i Saveta od 17. juna 2008. godine o pravu koje se primenjuje na ugovorne obaveze (Rim I).

⁸ Uredba (EZ) br. 864/2007 Evropskog parlamenta i Saveta od 11. jula 2007. godine o pravu koje se primenjuje na vanugovorne obaveze (Rim II).

⁹ Velika Britanija je nakon Bregzita donela poseban zakon koji reguliše sukob zakona u ugovornim i vanugovornim odnosima (Law Applicable to Contractual Obligations and Non-Contractual Obligations /Amendment etc./ /EU Exit/ Regulations 2019), koji je počeo da se primenjuje na dan izlaska Velike Britanije iz EU. Ovim propisom su preuzeti pravni režimi Uredbe Rim I i Uredbe Rim II, uz izuzetak njihovih odredaba koje su prestale da budu relevantne za Veliku Britaniju nakon što je ona istupila iz EU. Vid. Obrazloženje uz navedeni zakon: https://www.legislation.gov.uk/ukxi/2019/834/pdfs/ukxiem_20190834_en.pdf (28. 2. 2025). Detaljnije o razgraničenju materijalnih i procesnih pravila u pojedinim *common law* pravima vid. Garnett, 2022, pp. 120-121.

nekim opštim pravilom, već se razlika između njih određuje na osnovu pojedinačnih pravila o određenju merodavnog prava za konkretna pitanja. Na primer, propisano je da je za formalnu punovažnost pravnog akta merodavno pravo mesta gde je taj akt preduzet (*lex loci actus*) (čl. 21 Rim II; čl. 9(1) Rim I), da je za postojanje, prirodu i odmeravanje naknade štete merodavno pravo koje je merodavno za vanugovorne, odnosno ugovorne odnose (u zavisnosti od toga da li je šteta ugovorna ili vanugovorna) (čl. 15(1)(c) Rim II; čl. 10(1)(c) Rim I), da je za zastarelost potraživanja merodavno pravo koje je merodavno za ugovor ili vanugovorni odnos na osnovu koga je to potraživanje nastalo (čl. 15(1)(h) Rim II; čl. 10(1)(d) Rim I)¹⁰ itd. Oba akta sadrže i opšte pravilo po kome su pitanja koja se odnose na dokaze i postupak izričito isključena od njihove primene (čl. 1(3) Rim II; čl. 1(3) Rim I) što znači da će se ona rešavati po *lex fori*.¹¹ Foset i Garnet navode da je jedan od ciljeva regulisanja pravila međunarodnog privatnog prava na ovaj način bio da se smanji obim primene prava foruma na prostoru EU, bar kada je reč o primeni engleskih pravila međunarodnog privatnog prava (Fawcett & Garnett, 2012, p. 38).¹²

Određivanje merodavnog prava transnacionalnim instrumentom reguliše i Interamerička konvencija o pravu merodavnom za međunarodne ugovore iz 1994. godine,¹³ koju su ratifikovale Bolivija, Brazil, Urugvaj, Meksiko i Venecuela. Pravila ove konvencije su uzeta u obzir prilikom formulisanja Načela izbora prava u međunarodnim trgovinskim ugovorima,¹⁴ ali taj izvor nije pravno obavezujući, već predstavlja instrument takozvanog mekog prava (*soft law*) koji daje smernice za rešavanje sukoba zakona u trgovinskim ugovorima i tako promoviše ujednačenost u ovoj oblasti.

¹⁰ Na osnovu toga se zaključuje da su oba izvora prava uredila pitanje zastarelosti potraživanja u skladu sa gledištem koje je vladajuće u kontinentalnim pravima.

¹¹ Obe uredbe predviđaju posebno pravilo po kome se teret dokazivanja odlučuje na osnovu prava suda (*lex fori*), odnosno po pravu mesta gde je jednostrano preduzeta radnja (vanugovorna ili ugovorna) za pitanje formalne punovažnosti te radnje. Vid. čl. 22(1) Rim I i čl. 18(1) Rim I.

¹² Vid. i Cov, Merrett & Smith, 2020, p. 5. Položaj engleskih sudova je bio veoma komplikovan zbog rešavanja pitanja zastarelosti potraživanja po pravilima *lex fori*. Da bi sačuvali svoj međunarodni ugled kao kompetentni i pouzdani sudovi za rešavanje međunarodnih trgovinskih sporova, 1984. godine usvojen je poseban propis kojim se dopušta da se pitanje zastarelosti potraživanja raspravi po pravilima stranog prava. Vid. više Jovičić, 2024, pp. 27-28.

¹³ *The Inter-American Convention on the Law Applicable to International Contracts and the Furtherance of its Principles in the Americas*. Konvencija je potpisana 17. marta 1994. godine, a stupila je na snagu 15. decembra 1996. godine. Tekst Konvencije je dostupan na: <https://www.oas.org/juridico/english/sigs/b-56.html>.

¹⁴ *Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts* usvojeni su 19. marta 2015. godine, pod okriljem Haške konferencije za međunarodno privatno pravo. Dostupno na: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text-t/?cid=135>.

3. Značaj određivanja međunarodne nadležnosti domaćeg suda

U građanskim sporovima u stvarima sa međunarodnim elementom postavlja se pitanje pred sudom koje države treba pokrenuti postupak sudske zaštite. Pravila o međunarodnoj nadležnosti domaćih sudova su slična pravilima za određivanje opšte i posebne mesne nadležnosti sudova jedne države.¹⁵ Prema opštem pravilu, međunarodna nadležnost suda se određuje prema mestu prebivališta tuženog, pa i mestu njegovog boravišta. Pravila o opštoj međunarodnoj nadležnosti se redovno dopunjuju posebnim pravilima, kojima se nadležnost domaćeg pravosuđa proširuje i na predmete u kojima se raspravljaju određene kategorije odnosa, na primer u bračnim sporovima, sporovima povodom odnosa između roditelja i dece, sporovima koji se odnose na zakonsko izdržavanje, naslednopravne odnose, stvarnopravne odnose, u sporovima o vanugovornoj odgovornosti za štetu itd. Pored opšte i posebne međunarodne nadležnosti, države redovno predviđaju i isključivu međunarodnu nadležnost domaćih sudova. Reč je o izuzetnoj međunarodnoj nadležnosti u predmetima za čije rešavanje je domaće pravosuđe posebno zainteresovano, po pravilu radi zaštite vitalnih državnih i društvenih interesa.¹⁶ Isključiva nadležnost domaćeg suda se određuje po principu *numerus clausus* i to ograničenje je potrebno da bi se onemogućilo neopravdano proširenje nadležnosti domaćeg pravosuđa, što je u interesu odnosa međunarodne saradnje između država. Konačno, većina pravnih sistema prihvata da stranke mogu u propisanim granicama da ugovore i nadležnost stranog suda i to je, po pravilu, dopušteno u predmetima međunarodnih ugovornih odnosa.

Pravila o međunarodnoj nadležnosti domaćih sudova regulišu se nacionalnim propisima, a mogu se urediti i međunarodnim ugovorima, u kom slučaju se postiže smanjenje eventualnog problema sukoba jurisdikcija, obezbeđuje pravna sigurnost i efikasno odvijanje pravnog prometa. Međutim, međunarodne konvencije koje rešavaju ovaj problem na međudržavnom nivou nisu brojne, sa izuzetkom država koje funkcionišu na zajedničkom tržištu. Tako je u EU osnovni izvor prava za određenje međunarodne nadležnosti država članica Uredba o nadležnosti, priznavanju i izvršenju sudskih odluka u građanskim i trgovačkim stvarima (dalje: Konvencija Brisel I).¹⁷ Konvencija određuje opštu nadležnost sudova prema preb-

¹⁵ Tako se u mnogim zakonodavstvima pravila o mesnoj nadležnosti primenjuju putem analogije i u funkciji pravila o međunarodnoj nadležnosti (Varadi, 1990, pp. 324-326).

¹⁶ Ako bi strani sud rešio predmet suprotno ovom ograničenju, njegova odluka ne bi bila priznata u državi suda čija je isključiva nadležnost povređena. Sud koji je isključivo međunarodno nadležan će odbiti i prigovor međunarodne litispendencije ako utvrdi da se postupak između istih lica i po istom predmetu vodi pred sudom strane države, bez razmatranja da li je pred stranim sudom spor pokrenut pre nego pred domaćim sudom.

¹⁷ Prvi dokument u kome se ujednačavaju procesna pravila na prostoru Evropske zajednice je

ivalištu tuženog na teritoriji neke od država članica, bez obzira na to da li on ima i državljanstvo u državi članici (čl. 2-3 Konvencije Brisel I). Pored toga, predviđena je i posebna međunarodna nadležnost nacionalnih sudova u određenim predmetima, što je regulisano u okviru čl. 7-9 Konvencije.¹⁸ Konvencija Brisel I sadrži i pravila o specijalnoj nadležnosti u predmetima u kojima se rešavaju sporovi iz oblasti osiguranja, potrošačkih ugovora i pojedinačnih ugovora o radu (čl. 13-15 Konvencije Brisel I). Konačno, propisana je i isključiva nadležnost suda države članice EU,¹⁹ a dopušteni su i ugovori kojim stranke ugovaraju međunarodnu nadležnost suda države članice EU u određenim predmetima (čl. 25-26 Konvencije Brisel I). Pravila Konvencije Brisel I su značajno uticala na rešenja Konvencije Lugano o nadležnosti i priznanju i izvršenju stranih sudskih odluka iz 2007. godine koja se primenjuje između EU i drugih država sa kojima EU ima razvijenu saradnju u građanskim i trgovačkim stvarima.²⁰

Konvencija o nadležnosti i priznanju i izvršenju sudskih odluka u građanskim i trgovačkim stvarima od 27. septembra 1968. godine (Briselska konvencija). U međuvremenu je ovaj tekst pretrpeo sadržinske i formalne promene, a aktuelna verzija ovog dokumenta, koji se primenjuje od 1. januara 2015. godine, jeste Uredba (EU) br. 1215/2012 Evropskog parlamenta i Saveta od 12. decembra 2012. o nadležnosti, priznavanju i izvršenju sudskih odluka u građanskim i trgovačkim stvarima, koja je objavljena u *Službenom listu EU*, br. L 351/1. Prečišćen tekst dostupan je na <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02012R1215-20150226> (8. 5. 2025). Pitanje nadležnosti kao i priznanje i izvršenje presuda u bračnim stvarima i stvarima roditeljske odgovornosti za zajedničku decu regulisano je posebnim dokumentom (Uredba EZ br. 1347/2000, stavljena van snage Uredbom Saveta /EZ/ br. 2201/2003 koja je zamenjena Uredbom Saveta /EU/ 2019/1111 od 26. juna 2019. godine o nadležnosti, priznavanju i izvršenju odluka u bračnim sporovima i u stvarima povezanim s roditeljskom odgovornošću te o međunarodnoj otmici dece /Konvencija Brisel II/, *Službeni list EU*, br. L 178/1 od 2. jula 2019. godine).

¹⁸ Posebna međunarodna nadležnost se ustanovljava za pojedini privatnopravni odnos, odnosno više sličnih ili za celu kategoriju privatnopravnih odnosa sa stranim elementom. Vid. čl. 7-9 Konvencije Brisel I.

¹⁹ Prema čl. 24 Konvencije, isključivo su nadležni sudovi države članice EU u: 1) postupcima čiji su predmet stvarna prava ili stanarsko pravo na nepokretnostima – nadležan je sud države na čijoj se teritoriji te nepokretnosti nalaze; 2) u postupcima čiji je predmet punovažnost osnivanja, ništavost ili prestanak trgovačkih društava ili drugih pravnih lica ili udruženja fizičkih ili pravnih lica, odnosno odluka njihovih tela, nadležni su sudovi države ugovornice u kojoj to društvo, pravno lice ili udruženje ima sedište; 3) postupcima koji se odnose na punovažnost unosa u javne registre nadležan je sud države u kojoj se vodi registar; 4) postupcima čiji je predmet registracija ili punovažnost patenata, žigova, dizajna ili drugih sličnih prava koja je potrebno položiti ili registrovati, nadležni su sudovi države u kojoj je podnet odgovarajući zahtev, odnosno u kojoj su oni sprovedeni ili se smatraju sprovedenim na osnovu odredaba određene međunarodne konvencije; 5) u postupcima koji se odnose na izvršenje sudskih odluka nadležni su sudovi države u kojoj je sudska odluka izvršena ili je tek treba izvršiti.

²⁰ Konvencija o nadležnosti i priznanju i izvršavanju stranih sudskih odluka u građanskim i trgovačkim stvarima, *Službeni list EU*, br. L 147/5 od 10. juna 2009. godine, dostupno na: <https://eur-lex>.

Pojedina pravila o međunarodnoj nadležnosti sadrže i Haška konvencija o sporazumima o izboru suda iz 2005. godine,²¹ neke konvencije usvojene pod okriljem Haške konferencije o međunarodnom privatnom pravu,²² kao i druge bilateralne i međunarodne konvencije koje regulišu pitanje međusobnog priznanja i izvršenja stranih sudskih i arbitražnih odluka. Pravila o međunarodnoj nadležnosti suda se često sagledavaju kao tehnički deo propisa koji reguliše građanski postupak, od kojih zavisi samo da li će se postupak voditi efikasno i pravično. Međutim, praktični značaj činjenice da se sud određene države ogласio međunarodno nadležnim u jednom predmetu nije ograničen samo na način odvijanja građanskih postupaka već ona bitno utiče i na meritorno rešenje sudskog spora. Pre svega, pravo suda značajno utiče na određenje materijalnog prava koje će biti merodavno za sporno pitanje zato što sud o tome odlučuje polazeći od sopstvenih kolizionih normi.²³ Da bi odredio koju kolizionu normu treba da primeni, sud kvalifikuje faktičku situaciju takođe po pravilima sopstvenog prava da bi je podveo pod pravnu kategoriju, odnosno tačku vezivanja, te i na taj način pravo suda utiče na odabir merodavnog prava i rešenje spornog pitanja.²⁴ Dalje, *lex fori* opredeljuje način na koji sud utvrđuje sadržinu merodavnog stranog prava,²⁵ a ako iz nekog razloga strano pravo nije moguće utvrditi,

europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:22009A0610(01)#tit_1. Amandmani na tekst Konvencije su uneti 2016. godine, neformalan prečišćen tekst je dostupan na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02009A0610%2801%29-20160411>

²¹ *The Hague Convention of 30 June 2005 on Choice of Court Agreements*, dostupno na: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=98> (21. 3. 2025).

²² Na primer, *Convention of 1 February 1971 on the Recognition and Enforcement of Foreign Judgments in Civil and Commercial Matters*, dostupno na <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=78>

²³ Od prava suda zavisi i da li će se primeniti ustanova uzvraćanja i upućivanja (*renvoi*), što takođe bitno utiče na određenje merodavnog materijalnog prava. Ovo zato što ako *lex fori* prihvata ustanovu uzvraćanja i upućivanja, onda će konačno merodavno pravo odrediti koliziona norma države na koju je uputila koliziona norma suda. U suprotnom slučaju, primenom kolizione norme države suda merodavno pravo je definitivno određeno.

²⁴ Sud se, naime, može naći u dilemi kako da postupi kada treba da podvede činjenično stanje konkretnog predmeta pod pravnu kategoriju i tačku vezivanja zato što različiti pravni poreci daju istim činjenicama različita značenja, na primer da li se neka stvar smatra pokretnom ili nepokretnom, da li je mesto zaključenja ugovora između odsutnih lica u mestu (zemlji) iz koje je odaslat prihvrat ponude ili u mestu (zemlji) u kojoj je primljen prihvrat ponude itd. Za razlikovanje pokretnih od nepokretnih stvari u uporednom pravu vid. Jovičić & Vukadinović, 2021, pp. 134-136.

²⁵ U odnosu na ovo pitanje značajna je razlika između prava *common law* i kontinentalnih prava u tom smislu što se u prvoj grupi sudovi oslanjaju na dokaze o sadržini stranog prava koje podnose zainteresovane stranke i ako one to propuste da učine sud će primeniti sopstveno pravo, dok je u pravima druge grupe sud, po pravilu, dužan da zna pravo, a to, dalje, znači da je njegova dužnost da po službenoj dužnosti utvrdi sadržinu stranog prava. Za englesko pravo vid. Briggs, 2002, pp. 3-7; za domaće pravo vid. Kitić, 2016, pp. 162-163.

onda će se spor rešiti u skladu sa pravilima države suda. Pored toga, u postupcima u kojima je prisutan strani element, sud primenjuje domaće pravne norme neposredne primene, koje isključuju primenu kolizionih pravnih normi i samim tim mogućnost da se pitanje koje uređuju norme neposredne primene rešava po pravilima stranog prava.²⁶ Konačno, na osnovu *lex fori* sud određuje i da li su ispunjeni uslovi zbog kojih se odbija primena stranog prava do koga je dovela koliziona norma, što se, po pravilu, predviđa da bi se zaštitio javni poredak i/ili sprečilo izigravanje zakona.

U novijoj pravnoj literaturi ukazuje se na još jedan aspekt uticaja međunarodne nadležnosti sudova i to kao značajnog globalnog pitanja koje može da uzrokuje negativni uticaj na životnu sredinu. Objašnjenje za ovu tvrdnju polazi od činjenice da međunarodno trgovanje na globalnom tržištu uslovljava povećanje broja sporova u kojima je prisutan strani element te da su učesnici u tim sporovima prinuđeni da, zbog fizičke udaljenosti od postupajućeg suda, koriste međunarodna sredstva prevoza da bi mogli da učestvuju u postupku. Međunarodno nadležnom sudu treba dostaviti i dokumentaciju koja se prezentuje u postupku, što se, takođe, odvija putem sredstava međunarodnog transporta. Tako uvećani međunarodni transport utiče na povećanje potrošnje goriva i s tim u vezi na porast globalne emisije ugljen-dioksida. Ovaj problem je specifičan i značajan zato što izmiče kontroli država s obzirom na to da su izvori ovih štetnih emisija prekogranični i/ili uključuju međunarodni vazdušni prostor pa ih države ne uzimaju u obzir kada formulišu programe zaštite životne sredine, zbog čega se ne preduzimaju ni potrebne mere za njegovo rešavanje.²⁷

4. Potreba za međunarodnom pravnom pomoći

Državni sudovi deluju u granicama zemlje za koju su osnovani, ali se određene procesne radnje u postupku koji se vodi pred međunarodnim nadležnim sudom mogu sprovesti i na teritoriji strane države. Na primer, može da se izvede dokaz saslušanjem svedoka, sprovede veštačenje, dostavi pismeno licu u inostranstvu, da se sazna sadržina stranog prava itd. Procesne radnje na teritoriji strane države ne

²⁶ Norme neposredne primene se primenjuju u odnosima sa elementom inostranosti mimo kolizionih normi. One su formulisane sa ciljem da regulišu pitanja koja zahtevaju poseban tretman zato što su toliko važna za državu koja ih donosi da se ne može prepustiti da se ta pitanja rešavaju primenom stranog prava. Na prvi pogled očigledna je sličnost između normi neposredne primene i javnog poretka, ali je između njih bitna razlika u tome što se norme neposredne primene foruma primenjuju bez prethodne konsultacije kolizionih normi, dok intervencija javnog poretka dolazi nakon što je utvrđeno da je za odnos u pitanju merodavno strano pravo. Detaljnije vid. Varadi, 1990, pp. 127-129. Vid. i Colović, 2022, pp. 357-362.

²⁷ Vid. Mills, 2024, pp. 1-25.

izvodi sud koji vodi postupak u kome se pojavila takva potreba, već, po pravilu, nadležni organi strane države na čijoj teritoriji treba preduzeti te radnje, u skladu sa propisanom ili dogovorenom procedurom odvijanja međunarodne pravne pomoći. Bez pružanja pravne pomoći sudski sporovi bi bili manje efikasni, a bez pružanja međunarodne pravne pomoći sudski sporovi u kojima je prisutan strani element bi teško mogli da se okončaju.

Sudovi, odnosno nadležni organi koji učestvuju u postupku pružanja međunarodne pravne pomoći po pravilu ne sarađuju neposredno, već komuniciraju diplomatskim putem, odnosno na način koji je predviđen međunarodnim ugovorom čije su obe države potpisnice. Postupak se inicira zamolnicom suda koji traži pravnu pomoć, kojom se moli nadležni organ druge države da u okviru svojih ovlašćenja sprovede određene procesne radnje za potrebe sudskog postupka koji je u toku pred sudom koji šalje zamolnicu.²⁸ U pitanju je formalan pravni postupak koji se odvija po propisanoj proceduri i svaka država u tom postupku primenjuje sopstvena procesna pravila, koja mogu biti formulisana u domaćim procesnim zakonima ili u potpisanim međunarodnim ugovorima.

Pružanje međunarodne pravne pomoći je uobičajeni postupak u savremenom uporednom pravu i uspešno se odvija zahvaljujući međunarodnim ugovorima koji ga regulišu i koje su prihvatile brojne države širom sveta. Najznačajniji doprinos u razvoju ove oblasti bez sumnje pripada Haškoj konferenciji za međunarodno privatno pravo, pod čijim okriljem je polovinom prošlog veka (1954. godine) zaključena Konvencija o građanskom sudskom postupku.²⁹ Tri decenije nakon toga, zaključena je i druga konvencija, koja takođe reguliše odvijanje međunarodne pomoći, koja je unapredila taj postupak na osnovu iskustva u primeni Haške konvencije iz 1954. godine. Reč je o Konvenciji o olakšanju međunarodnog pristupa sudovima iz 1980. godine (Zakon o ratifikaciji Konvencije o olakšanju međunarodnog pristupa sudovima, 1988).³⁰ Pored toga, važno je istaći i Hašku konvenciju o izvođenju dokaza u inostranstvu u građanskim i trgovačkim stvarima iz 1970. godine (Zakon o potvrđivanju Konvencije o izvođenju dokaza u inostranstvu u građanskim i trgovačkim stvarima, 2010).³¹ Osim pomenutih multilateralnih

²⁸ Postupak pravne pomoći se uobičajeno odvija i između sudova iste države, kada treba svesti procesne radnje na teritoriji za koju je mesno nadležan drugi sud, a ne sud koji vodi postupak.

²⁹ Uredba o ratifikaciji Konvencije o građanskom postupku, 1962. Ova konvencija ima 49 država ugovornica. Status je dostupan na: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/?cid=33> (28. 4. 2025).

³⁰ Ova konvencija ima 103 države ugovornice. Status je dostupan na: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/?cid=24> (28. 4. 2025).

³¹ Ova konvencija ima 20 država ugovornica. Status je dostupan na: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/?cid=82>, (8. 5. 2025).

međunarodnih konvencija, u uporednom pravu su zaključeni i brojni bilateralni međunarodni ugovori o pružanju međunarodne pravne pomoći, kojima se taj postupak prilagođava specifičnim odnosima i potrebama država potpisnica. Republika Srbija je, na primer, zaključila ukupno 33 bilateralna međunarodna ugovora o pravnoj pomoći u građanskim stvarima,³² uključujući i ugovore sa svim državama nastalim na prostoru bivše Jugoslavije. Sa potonjom grupom država dogovoreni su pravni režimi koji značajno pojednostavljaju postupak pružanja međunarodne pravne pomoći. Naime, u prva dva takva ugovora, zaključena sa Hrvatskom (1997. godine) i Bosnom i Hercegovinom (2005. godine), dogovoreno je da se taj postupak odvija neposredno preko ministarstava nadležnih za poslove pravosuđa.³³ U bilateralnim ugovorima koji su zaključeni nešto kasnije sa Crnom Gorom (2009. godine), Severnom Makedonijom i Slovenijom (2011. godine),³⁴ dogovoreno je da sudovi međusobno neposredno komuniciraju, što je najjednostavniji vid pružanja međunarodne pravne pomoći.

Sudovi u Republici Srbiji pružaju međunarodnu pravnu pomoć pod uslovom uzajamnosti (Zakon o parničnom postupku – ZPP, 2011, čl. 176)³⁵ u skladu sa pravilima međunarodnih ugovora ako je sa odnosnom državom takav ugovor zaključen, u suprotnom se međunarodna pravna pomoć odvija u skladu sa nacionalnim pravilima. Izuzetno, na izričitu molbu stranog suda, domaći sud može da sprovede postupak u skladu sa procedurom stranog suda, ali samo pod uslovom da to nije suprotno javnom poretku (ZPP, 2011, čl. 177). Troškove postupka pružanja pravne pomoći snosi, po pravilu, država koja pruža pravnu pomoć.³⁶

³² Spisak bilateralnih međunarodnih ugovora o međunarodnoj pravnoj pomoći u građanskim stvarima dostupan je na sajtu Ministarstva pravde Republike Srbije, <https://www.mpravde.gov.rs/tekst/25261/bilateralni-sporazumi-u-gradjanskim-stvarima-.php> (8. 5. 2025).

³³ Sudovi dostavljaju zamolnice domaćem ministarstvu, koje ih prosleđuje resornom ministarstvu u državi ugovornici, da bi ih to ministarstvo uputilo nadležnom domaćem sudu na dalji postupak. Izveštaj o rezultatu postupka po zamolnici se na isti način vraća sudu koji je poslao zamolnicu.

³⁴ Vid. više na sajtu Ministarstva pravde Republike Srbije, <https://www.mpravde.gov.rs/tekst/826/zamolnice.php>.

³⁵ Prema čl. 178 ZPP, naši sudovi postupaju po zamolnicama stranih sudova samo ako su dostavljene diplomatskim putem i ako su zamolnica i prilozi sastavljeni na srpskom jeziku ili ako je priložen overeni prevod.

³⁶ Izuzetno, ako se zamolnicom traži preduzimanje neke procesne radnje koja iziskuje značajnije troškove, na primer neka specijalna veštačenja, onda te troškove snosi država suda koji to traži.

5. Ostvarivanje procesne pravde za strane državljane u građanskim postupcima

Shvatanje o sadržini ljudskih prava u savremenim društvima isključuje mogućnost diskriminacije stranaca u odnosu na domaće državljane.³⁷ Međunarodni standard je da se položaj stranaca i domaćih državljana izjednači i da stranci koji učestvuju u građanskim postupcima steknu pravo na slobodan pristup sudovima i pravo na efikasno i pravično vođenje sudskog postupka kao domaći državljani.³⁸ Ključni uslovi koji su potrebni da bi se to ostvarilo jesu da su sudije neutralne i nepristrasne u odnosu na stranke u postupku i predmet spora, da se sudski postupak odvija transparentno, da se strankama omogući da aktivno učestvuju u postupku i da se sudske odluke zasnivaju na objektivnim činjenicama.³⁹

Činjenica da je strani državljanin stranka u postupku ipak čini njegov položaj u izvesnoj meri specifičnim i postoji potreba da se taj položaj posebno sagleda i uredi da bi i stranci pred domaćim sudom mogli da ostvaruju procesnu pravdu.⁴⁰ Zbog toga se predviđaju izuzeci od pravila da sud u postupku primenjuje samo domaće pravo. Prvi se odnosi na situaciju kada sud treba da utvrdi da li stranac poseduje stranačku, odnosno parničnu sposobnost. S tim u vezi opšti standard u uporednom pravu je da se stranačka i parnična sposobnost fizičkog lica utvrđuje na osnovu njegovog nacionalnog prava i to je, po pravilu, pravo države njegovog državljanstva (Zakon o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih država – ZRSZ, 2006, čl. 79).⁴¹ Ovaj izuzetak od primene pravila *lex fori* u građanskim postupcima opravdava potreba da

³⁷ U ovom radu se razmatra samo položaj stranca kao fizičkog lica, a ne i procesni položaj stranih pravnih lica.

³⁸ Ustav Republike Srbije (*Službeni glasnik RS*, br. 98/2006 i 115/2021) u čl. 17 garantuje strancima sva prava zajemčena Ustavom i zakonom, izuzev prava koja po Ustavu i zakonu imaju samo državljani Republike Srbije.

³⁹ Vid. Borrelli & Wyss, 2022, pp. 944-945. O pravnom konceptu procesne pravde više Lawrence & Solum, 2004, pp. 242 i dalje.

⁴⁰ Termin procesna pravda u načelu označava subjektivni stav stranke u postupku o tome da li je postupak pravično sproveden i da li je sudska odluka, kao krajnji ishod tog postupka, takva da je stranka spremna da je prihvati čak i ako nije uspeła u sporu (Cody & Koenig, 2018, pp. 8-11).

⁴¹ Pojedini pravni sistemi kao primarnu odlučujuću činjenicu za određivanje merodavnog prava za statusne odnose prihvataju domicil a ne državljanstvo, na primer englesko pravo, kao i druga prava pod njegovim uticajem. Detaljnije vid. Kitić, 2016, pp. 167-169. Pravilo po kome se pravna i poslovna sposobnost utvrđuju po pravu državljanstva, odnosno domicila određenog lica formulisano je kolizionom pravnom normom. Međutim, u ovom slučaju se koliziona norma primenjuje u funkciji vođenja građanskog postupka, zbog čega se primena stranog prava vezuje za postupak, iako je reč o kolizionoj pravnoj normi (a ne procesnoj). Neki autori zbog ovakvih slučajeva smatraju da je razgraničenje pravnih normi na procesne i materijalne neodrživo u praksi. Vid. Solum, 2004, pp. 213-214.

se obezbedi pravna sigurnost u međunarodnim privatnim odnosima, a državljanstvo to obezbeđuje zato što garantuje određenu stabilnost ličnog statusa fizičkih lica i kada se kreću iz jedne države u drugu, na taj način što ih zakoni države čiji su državljani prate i u inostranstvu. Ako stranac nije parnično sposoban prema zakonu države čiji je državljanin, a parnično je sposoban prema zakonu Republike Srbije, on može da preduzima radnje u postupku ako želi da koristi privilegiju da se pred domaćim sudom ponaša kao parnično sposobna stranka. Ako to ne želi, stranac može da se drži svog nacionalnog zakona i da dopusti da ga u parnici zastupa njegov zakonski zastupnik.⁴²

Potreba za utvrđivanjem sadržine prava države stranca postoji i u situacijama kada se priznanje određenih prava stranim državljanima uslovljava postojanjem uzajamnosti. U takvim slučajevima je postupajući sud dužan da ustanovi da li sud države stranca postupa na isti način prema domaćim državljanima kada se nađu u istoj ulozi pred sudovima te države. U građanskom procesnom pravu to je potrebno na primer kada sud odlučuje o zahtevu za priznanje i/ili izvršenje strane sudske ili arbitražne odluke, kao i kada odlučuje o zahtevu tužioca koji je strani državljanin da ga sud oslobodi od obaveze da položi obezbeđenje za naknadu parničnih troškova. Uzajamnost se traži i kod ostvarivanja privatnih prava stranaca koja su predmet građanskih postupaka, na primer da li stranac ima pravo da stekne svojinu na nepokretnim stvarima na teritoriji suda (Triva & Dika, 2004, p. 308).⁴³

6. Posebne pravne norme za strance u građanskom postupku sa osvrtnom na pravila u Republici Srbiji

Više okolnosti čine specifičnim pravni položaj stranaca u građanskim postupcima u odnosu na domaće državljane u istoj ulozi, ali se tri mogu izdvojiti kao najčešće, to jest tipične, i to su: nepoznavanje jezika suda, mesto prebivališta u stranoj državi i neposjedovanje imovine na teritoriji države suda. Prve dve okolnosti

⁴² Lice koje ima više državljanstava svaka država čiji je on državljanin smatra ga, po pravilu, svojim državljaninom, a kada ono ima više stranih državljanstava, merodavno je pravo one države u kojoj to lice ima prebivalište. Ako ni u jednoj državi čiji je državljanin nema prebivalište, onda je merodavno pravo one države čiji je državljanin sa kojom je u najbližoj vezi (ZRSZ, 2006, čl. 11). Za lice bez državljanstva merodavno je pravo njegovog prebivališta, odnosno pravo njegovog boravišta, a ako se ne može utvrditi ni prvo ni drugo, onda je merodavno srpsko pravo kao *lex fori* (ZRSZ, 2006, čl. 12).

⁴³ U većini slučajeva je dovoljno utvrditi da postoji faktički reciprocitet, odnosno da se u stranoj državi *de facto* priznaju određena prava našim državljanima (nije neophodno da je to propisano u međunarodnom ugovoru čije su obe države potpisnice ili u nacionalnom propisu strane države). Postojanje faktičkog reciprociteta se pretpostavlja, a u slučaju sumnje objašnjenje daje nadležni organ uprave.

najviše utiču na stranku koja je strani državljanin, dok treća može da oteža položaj druge stranke u postupku.

Naime, usled nepoznavanja jezika suda, stranac je prinuđen da koristi usluge sudskog tumača, odnosno prevodioca, a ako želi da komunicira sa advokatom bez prevodioca, mogućnosti izbora punomoćnika su mu ograničene. Pored toga, strancima koji ne govore jezikom suda teže je da se obaveste o sadržini prava suda i zbog toga snose veći rizik nego domaći državljani da, na svoju štetu, ne koriste adekvatno prava koja im procesni zakoni garantuju. Činjenica da stranac ne živi na teritoriji države suda takođe komplikuje odvijanje građanskog postupka zbog potrebe da mu se pismena dostavljaju preko adrese u inostranstvu što, dalje, uvećava rizik da se dovede u pitanje zakonitost procedure dostavljanja, a po tom osnovu i zakonitost sprovedenog postupka. Obe pomenute situacije produžavaju trajanje postupka i utiču na povećanja njegovih troškova, što ne pogađa samo strane državljane već može da optereti i ostale učesnike u postupku. Konačno, ako stranac nema imovinu na teritoriji države suda, postavlja se pitanje da li je moguće da se prinudnim putem izvrši sudska odluka koja je doneta u korist druge stranke. Problem je još i veći za stranku koja je u ulozi tuženog zato što stranac može, računajući na nemogućnost da bude prinuđen da postupi po odluci suda, tužiti neko lice i kada zna da nema velikih izgleda da uspe u sporu, pa čak i iz obesti.

Da bi se prevazišle, odnosno umanjile pomenute osobenosti građanskih postupaka u kojima su strani državljani stranke u postupku, procesna pravila sadrže i norme koje se primenjuju isključivo na strance. Tipično je reč o pravilima koja uređuju dostavljanje pismena u inostranstvu, obezbeđenje naplate parničnih troškova (aktorska kaucija) i pravo na oslobađanje od plaćanja parničnih troškova (siromaško pravo).

1) *Dostavljanje pismena stranim državljanima.* Dostavljanje je procesna radnja koja bitno utiče na efikasnost i zakonitost sprovedenog građanskog postupka.⁴⁴ Dostavljanje fizičkim licima se vrši preko adrese navedene u tužbi, odnosno adrese iz lične karte (ZPP, 2011, čl. 131, st. 1). Moguće je i dostavljanje preko elektronske pošte ako su za to ispunjeni zakonom propisani uslovi (ZPP, 2011, čl. 129). Zakon sadrži specijalno pravilo za dostavljanje pismena licima u inostranstvu po kome se dostavljanje vrši diplomatskim putem.⁴⁵ Ovo pravilo se prevashodno odnosi na strane državljane, što

⁴⁴ ZPP propisuje posebna pravila za dostavljanje fizičkim licima i pravnim licima, a pored toga se razlikuje postupak obavezne lične dostave od postupka dostave ostalih pismena. Posebna pravila su propisana za dostavljanje stranim državljanima.

⁴⁵ Prema pravilu čl. 133, st. 1 ZPP, diplomatskim putem se dostavljaju pismena i stranim državljanima koji uživaju imunitet, osim ako između države dostavljača i države u koju se dostavlja postoji zaključen međunarodni ugovor koji to pitanje reguliše na drugi način, kao i ako je u skladu sa čl. 146 ZPP stranom državljaninu postavljen punomoćnik za primanje pismena na teritoriji domaćeg suda.

se zaključuje na osnovu toga što ZPP sadrži posebno pravilo za dostavljanje pismena domaćim državljanima u inostranstvu, i to po pojednostavljenoj proceduri.⁴⁶

Pomenuta pravila se ne primenjuju u slučaju kada su država dostavljač i država u kojoj treba izvršiti dostavljanje potpisnice bilateralnog ili multilateralnog ugovora kojim se reguliše procedura dostavljanja.⁴⁷ U praksi se to pitanje, po pravilu, reguliše u okviru međunarodnog ugovora o pružanju međunarodne pravne pomoći.

2) *Aktorska kaucija (cautio iudicatum solvi)*. Problem u vezi sa naplatom naknade parničnih troškova od stranih državljana u ulozi tužioca postoji zato što oni retko poseduju imovinu na teritoriji suda iz koje bi tuženi mogao da naplati troškove postupka ako ih stranac, koji nije uspeo u sporu, ne plati dobrovoljno. Ovaj problem se u uporednom pravu prevazilazi tako što se tuženom priznaje pravo na obezbeđenje parničnih troškova od tužioca koji je strani državljanin i uslovljavanjem vođenja parničnog postupka ispunjenjem te obaveze. Nesporo je da ovo pravilo u izvesnoj meri stavlja strance u nejednak položaj u odnosu na domaće državljane, ali to opravdava potreba da se tuženi domaći državljanin zaštiti od zloupotrebe prava na podnošenje tužbe. Pravo na obezbeđenje tuženi ima samo prema stranom državljaninu koji je u ulozi tužioca zato što je taj rizik značajno manji u sporovima u kojima su tužioci domaći državljani.

Pravo da dobije obezbeđenje za parnične troškove tuženi stiče samo pod zakonom propisanim uslovima: da je tužilac strani državljanin koji nema prebivalište na teritoriji suda i da je tuženi blagovremeno postavio zahtev za polaganje aktorske kaucije (na pripremnom ročištu, odnosno prvom ročištu za glavnu raspravu pre nego što se upusti u raspravljanje o glavnoj stvari) (ZRSZ, 2006, čl. 82). Sud koji utvrdi da je zahtev tuženog osnovan donosi rešenje kojim nalaže tužiocu da u sudski depozit položi novac ili druge vrednosti kao obezbeđenje za naknadu parničnih troškova. Od obaveze da položi aktorsku kauciju tužilac – strani državljanin može se osloboditi samo pod uslovom uzajamnosti.

⁴⁶ Prema čl. 133, st. 2 ZPP, dostavljanje domaćim državljanima na adresu u inostranstvu se može izvršiti i preko nadležnog konzularnog ili diplomatskog predstavnika Republike Srbije u stranoj državi, ili preko pravnog lica koje je međunarodno registrovano za obavljanje poslova dostavljanja.

⁴⁷ Najpoznatiji multilateralni međunarodni ugovor koji reguliše posebno pitanje dostavljanja u inostranstvu je Haška konvencija o dostavljanju u inostranstvu sudskih i vanskudskih akata u građanskim i trgovačkim stvarima iz 1965. godine, koju je ratifikovala i Republika Srbija (Zakon o potvrđivanju ove konvencije objavljen je u *Službenom glasniku RS - Međunarodni ugovori*, br. 1/2010). Prema čl. 2 Konvencije, svaka država ugovornica određuje centralni organ koji će primati zahteve za uručenje dokumenata, a čin dostavljanja (nakon što centralni organ utvrdi da je zahtev u skladu sa odredbama Konvencije) izvršiće sam centralni organ ili će dostavljanje poveriti odgovarajućoj agenciji. O izvršenom dostavljanju sačinjava se potvrda na obrascu koji je u prilogu Konvencije, koja se direktno dostavlja podnosiocu zahteva za dostavljanje (čl. 3-6 Konvencije).

Uzajamnost (reciprocitet) u međunarodnom privatnom pravu može se odrediti kao odnos između dve države u kome svaka od njih garantuje i daje određeni pravni tretman državljanima druge države, ili priznaje prava koja su nastala pod dejstvom zakona te države ukoliko i ova tako postupa sa njenim državljanima i sa pravima nastalim pod dejstvom njenih zakona (Jezdić, 1963, p. 193). Ispunjenost uslova reciprociteta zavisi od vrste traženog reciprociteta, kao i od postupanja zemlje stranog državljanina.

Kada postoji međunarodni ugovor koji predviđa oslobađanje od obaveze plaćanja aktorske kaucije, a obe zemlje su potpisnice tog ugovora, nema sumnje da uzajamnost između njih postoji.⁴⁸ Ako takvog ugovora nema, a ustavom ili drugim propisom strane države je predviđeno da stranci imaju jednak položaj kao domaći državljani, onda to znači da postoji formalna uzajamnost u pravima i obavezama domaćih državljana i stranaca. Formalna uzajamnost ne podrazumeva da je položaj našeg državljanina u inostranstvu i stranca pred srpskim sudom identičan po sadržini i po obimu prava⁴⁹ i ova vrsta reciprociteta se, po pravilu, traži za priznavanje strancima prava da stupaju u određene privatnopravne odnose i da budu nosioci određenih privatnih prava.

Zakonsko pravilo koje postavlja uslov reciprociteta za aktorsku kauciju je formulisano u čl. 83, st. 1, tač. 1 ZRSZ i predviđa da tuženi nema pravo na obezbeđenje parničnih troškova ako u državi tužiočevog državljanstva srpski državljani nisu dužni da daju obezbeđenje. Drugim rečima, tužilac strani državljanin ne može biti oslobođen od obaveze da pred domaćim sudom položi obezbeđenje za parnične troškove samo na osnovu činjenice da njegova zemlja formalno izjednačava srpske državljane sa sopstvenim državljanima. Pored toga, neophodno je ispitati da li po pravu države tužioca njihovi državljani mogu biti obavezani da polože obezbeđenje za parnične troškove tuženom. Ako je odgovor na ovo pitanje potvrđan, onda bi ta obaveza mogla da optereti i naše državljane pred sudom države tužioca (iako postoji formalni reciprocitet između dve zemlje).⁵⁰ Polazeći od citiranog pravila čl. 83,

⁴⁸ Pitanje oslobađanja od aktorske kaucije se reguliše kako bilateralnim tako i multilateralnim međunarodnim ugovorima. Tome je najznačajnije doprinela Haška konferencija za međunarodno privatno pravo pod čijim okriljem su zaključeni najvažniji multilateralni međunarodni ugovori koji predviđaju oslobađanje od aktorske kaucije, i to su: Haška konvencija o građanskom sudskom postupku iz 1954. godine i Haška konvencija o olakšanju međunarodnog pristupa sudovima iz 1980. godine. Republika Srbija je potpisnica obe konvencije, a zaključila je i više bilateralnih međunarodnih ugovora koji predviđaju oslobađanje od aktorske kaucije.

⁴⁹ Formalni reciprocitet garantuje ravnopravnost u tretmanu, ali ne i ravnopravnost u specifičnim davanjima (ne garantuje punu međunarodnu ravnotežu). Vid. Rešenje Višeg trgovinskog suda PŽ br. 7628/04 od 6. decembra 2007. godine, dostupno u *Intermeks* elektronskoj pravnoj bazi.

⁵⁰ Za postojanje materijalnog reciprociteta kriterijum koji određuje količinu prava dostupnih strancu nije domaći državljanin u domaćoj državi, već domaći državljanin u inostranstvu

st. 1, tač. 1 ZRSZ, u kome se izričito navodi da tuženi nema pravo na obezbeđenje parničnih troškova „ako u državi tužiočevog državljanstva srpski državljani nisu dužni da daju obezbeđenje“, zaključuje se da je za oslobađanje od aktorske kaucije zakonski uslov uzajamnosti opredeljen kao materijalni reciprocitet. To znači da uzajamnost postoji samo ako se srpskim državljanima u ulozi tužioca pred sudom zemlje stranog državljanina priznaju po sadržini ista prava kao pravo koje stranac traži za sebe pred srpskim sudom.

Zakon propisuje i izuzetke od prava tuženog na obezbeđenje za parnične troškove u sledećim slučajevima: ako tužilac uživa pravo azila u RS; ako se tužbom traži potraživanje iz radnog odnosa stranca u RS; u bračnim sporovima, sporovima za utvrđivanje ili osporavanje očinstva ili materinstva, sporovima po zahtevu za zakonsko izdržavanje; ako je u pitanju menična ili čekovna tužba, protivtužba ili izdavanje platnog naloga (ZRSZ, 2006, čl. 82, st. 2-5).

3) *Siromaško pravo*. Načelo jednakog položaja domaćih i stranih državljana se ogleda i u pravu stranih državljana da budu oslobođeni od obaveze plaćanja parničnih troškova. Ovim pravilom se omogućava slobodan pristup domaćim sudovima i stranim državljanima kojima bi to pravo moglo biti uskraćeno zbog nepovoljnog imovinskog stanja. Time se konkretizuje načelna pravna norma Ustava RS po kojoj se strancima garantuje jednak položaj sa domaćim državljanima (čl. 17 Ustava RS). Odluku o oslobađanju stranca od parničnih troškova donosi sud isključivo po zahtevu stranke koja to traži, nezavisno od njegove procesne uloge u sporu. Uslovi za odobrenje zahteva su isti kao za domaće državljanine, i to su: da je reč o fizičkom licu i da je njegovo imovinsko stanje takvo da bi plaćanje parničnih troškova dovelo u pitanje njegovu egzistenciju ili nužno izdržavanje članova njegove porodice. Za strance važi i dodatni, specijalni uslov, a to je da se siromaško pravo odobrava pod uslovom reciprociteta.⁵¹ Izuzetno, uslov uzajamnosti se ne traži za ostvarivanje siromaškog prava ako to zatraži strani državljanin koji ima prebivalište na domaćoj teritoriji.⁵²

Dokazivanje slabog imovinskog stanja stranca u postupku pred domaćim sudom vrši se svim dopuštenim dokaznim sredstvima i u tom pogledu nema razlike u položaju stranaca i domaćih državljana. Jedan od tih uslova za dobijanje siromaškog prava je da stranac podnese uverenje nadležnog organa o imovnom stanju i izvorima prihoda. To uverenje po pravilu izdaje nadležni organ države u kojoj strani državljanin ima prebivalište.

(domaći državljanin u državi čije državljanstvo ima pretendent na neko pravo). *Ibidem*.

⁵¹ Uzajamnost se pretpostavlja, ali u slučaju sumnje objašnjenje o (ne)postojanju uzajamnosti daje organ zadužen za poslove pravde (ZRSZ, 2006, čl. 85, st. 1 i 2).

⁵² Isto pravilo važi i za lice bez državljanstva koje ima prebivalište na teritoriji Republike Srbije (ZRSZ, 2006, čl. 85, st. 3 i 4 ZRSZ).

7. Zaključak

U građanskim postupcima u kojima se rešavaju predmeti sa prisutnim stranim elementom često postoji potreba da međunarodno nadležni sud sarađuje sa stranim sudovima da bi se taj postupak uspešno sproveo i okončao odlukom koju je moguće priznati i izvršiti u stranoj državi. Polazeći od činjenice da sudovi, po pravilu, primenjuju procesno pravo države koja ih je osnovala, sud koji pruža pravnu pomoć sprovodi potrebne radnje po pravilima svog prava, a sud koji je zatražio pravnu pomoć vrednuje te radnje uzimajući u obzir pravila svog procesnog prava. U postupku priznanja strane sudske odluke sud ispituje njenu podobnost da usvoji zahtev za njeno priznanje takođe na osnovu pravila *lex fori*.

Da je građansko procesno pravo samo pitanje tehnike vođenja postupka, nacionalni pravni sistemi bi se lakše usklađivali i to bi doprinelo da se postupci u kojima se rešavaju predmeti u kojima je prisutan element inostranosti brže završavaju, da se smanje njihovi troškovi i pojednostavi postupak priznanja i izvršenja stranih sudskih odluka. Međutim, harmonizacija procesnih prava na globalnom planu se ne odvija lako i postignuti uspesi su, po pravilu, ograničeni na usaglašavanje o pojedinim pitanjima građanskog postupka, a ne na postupak kao celinu. Izuzetan doprinos za usaglašavanje o pitanjima međunarodne nadležnosti, priznanja i izvršenja stranih sudskih odluka, međunarodnoj pravnoj pomoći, izvođenju dokaza u inostranstvu, legalnoj snazi stranih javnih isprava i drugih pitanja građanskih postupaka sa prisutnim stranim elementom dala je Haška konferencija za međunarodno privatno pravo, pod čijim okriljem je pripremljeno i usvojeno više međunarodnih konvencija iz ove oblasti. Međutim, brojna pitanja koja se moraju rešiti i dalje su u domenu nacionalnih procesnih zakona, zbog čega su nacionalni propisi još uvek nezaobilazni izvori prava u ovim predmetima. Značajan uspeh u usklađivanju nacionalnih prava postigla je i Evropska unija (dalje: EU), koja nekoliko decenija posvećeno radi na usaglašavanju prava država članica, uključujući i građansko procesno pravo. Iako je harmonizacija građanskog procesnog prava jedan od ključnih uslova za bolje funkcionisanje zajedničkog evropskog tržišta, EU se takođe susreće sa velikim izazovima u ovom procesu i umesto formiranja evropskog procesnog prava usklađivanje se, kao i na globalnom planu, odvija postepeno i uglavnom po pojedinim pitanjima i uz uvažavanje nacionalnih specifičnosti država članica.

Teškoće u harmonizaciji procesnih prava navode na zaključak da to nije samo pitanje pravne tehnike već da postoje dublji razlozi zbog kojih države ne odstupaju od nacionalnih specifičnosti pod čijim uticajem se formira građansko procesno pravo i na koje građansko procesno pravo može povratno da utiče. U tom kontekstu se izdvajaju političko opredeljenje u državi, njeni ekonomski, pa i društveni ciljevi,⁵³

⁵³ Tulibacka, M. 2009. Europeanization of Civil Procedures: In Search of a Coherent Approach, *Common Market Law Review*, 46(5), pp. 1532-1533.

čemu treba dodati i pravnu tradiciju kao i sudsku praksu domaćih sudova na kojima počiva svaki nacionalni pravni sistem. Na osnovu toga se može zaključiti da se razlike nacionalnih procesnih prava pre mogu otkloniti između država koje imaju zajedničko političko opredeljenje, ekonomska i društvena očekivanja, pa i pravnu tradiciju, kao i da su, za sada, bolji izgledi za uspeh tog procesa ako se on odvija harmonizacijom a ne unifikacijom, zato što se na taj način omogućava državama da međusobno usklade pravna rešenja, ali i da zadrže određene nacionalne specifičnosti za koje smatraju da štite vitalne interese njihovog društva, zbog čega nisu spremne da ih se odreknu.

Literatura

- Borrelli, M.L. & Wyss, A. 2022. Informing for the sake of it: Legal intricacies, acceleration and suspicion in the German and Swiss migration regimes. *Citizenship Studies*, 26(7), pp. 944-960. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/13621025.2022.2137941> (28. 3. 2025).
- Briggs, A. 2002. *The Conflict of Laws*. Oxford: Oxford University Press.
- Cody, S. & Koenig, A. 2018. Procedural justice in transnational contexts. *Virginia Journal of International Law*, 58(1), pp. 1-31.
- Cox, R., Merret, L. & Smith, M. 2020. *Private International Law of Reinsurance and Insurance*. London: Informa Law from Routledge.
- Čolović, V. 2022. Norme neposredne primene i javni poredak. *Strani pravni život*, 3, pp. 349-366.
- Čolović, V. 2018. Kvalifikacija kolizione norme. *Strani pravni život*, 3, pp. 5-24.
- Fawcett, J. & Garrett, R. 2012. *Substance and Procedure in Private International Law*. Oxford: Oxford University Press. Dostupno na: <https://www.perlego.com/book/2011759> (18. 3. 2025).
- Garnett, R. 2022. Substance and procedure. In: Beaumont, P. & Holliday, J. (eds.). *A Guide to Global Private International Law* 1st edn. Oxford: Hart Publishing, pp. 119-131. Dostupno na: <https://www.perlego.com/book/3524260> (23. 8. 2024).
- Jezdić, M. 1961. *Međunarodno privatno pravo I, Uvod u međunarodno privatno pravo i opšti elementi formiranja i primene normi međunarodnog privatnog prava*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije.
- Jovičić, K. & Vukadinović, S. 2021. Differences of property transfer systems in Europe – The challenge of substantive unification of contract law in the 21st century. In: Simić, J. & Radonjić, A. (eds.). *Property Law – Challenges of the 21st Century*. Belgrade: Union University School of Law, pp. 125-140.
- Jovičić, K. 2024. The practical significance of the legal nature of the limitation period with reference to the claim for damage compensation. In: Glintić, M. & Obradović, D. (eds.). *Causation of Damage, Damage Compensation and Insurance: Proceedings from XXVII International Scientific Conference*. Beograd/Valjevo: Institute of Comparative Law, pp. 13-31.

- Kitić, D. 2016. *Međunarodno privatno pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union/ Službeni glasnik.
- Mills, A. 2024. Sustainability and jurisdiction in the international civil litigation market. *Journal of Private International Law*, 20(1), pp. 1-25. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/17441048.2024.2347717> (28. 3. 2025).
- Mitrović, D. & Kumpan, A. 2014. *Osnovi međunarodnog privatnog prava*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union/Službeni glasnik.
- Reimann, M. 2006. Comparative Law and Private International Law. In: Reimann, M. & Zimmermann, R. (eds.). *The Oxford Handbook of Comparative Law*. Oxford: Oxford University Press, pp. 1374-1375.
- Solum, L. 2004. Procedural Justice. *Southern California Law Review*, 78(1), pp. 181-322.
- Sono, K. 1975. Unification of limitation period in the international sale of goods. *Louisiana Law Review*, Special Issue, pp. 1127-1149.
- Stajko, K. 2005. *Međunarodno privatno pravo*. Zagreb: Narodne novine.
- Šaula, V. 2019. *Osnovi međunarodnog privatnog prava Republike Srpske*. Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
- Triva, S. & Dika, M. 2004. *Građansko parnično procesno pravo*. Zagreb: Narodne novine.
- Tulibacka, M. 2009. Europeanization of Civil Procedures: In Search of a Coherent Approach, *Common Market Law Review*, 46(5), pp. 1532-1533.
- Varadi, T. 1990. *Međunarodno privatno pravo*. Novi Sad: Forum.
- Varadi, T., Bordaš, B., Knežević G., & Pavić, V. 2007. *Međunarodno privatno pravo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu/Centar za publikacije.

Pravni izvori

- Ustav Republike Srbije – Ustav RS. *Službeni glasnik RS*, br. 98/2006 i 115/2021
- Zakon o ratifikaciji Konvencije o olakšanju međunarodnog pristupa sudovima. *Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori*, br. 4/1988.
- Zakon o potvrđivanju Konvencije o izvođenju dokaza u inostranstvu u građanskim i trgovačkim stvarima. *Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori*, br. 1/2020.
- Zakon o potvrđivanju Konvencije o dostavljanju u inostranstvu sudskih i vansudskih akata u građanskim i trgovačkim stvarima. *Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori*, br. 1/2010.
- Zakon o parničnom postupku. *Službeni glasnik RS*, br. 72/2011, 49/2013 - odluka US, 74/2013 - odluka US, 55/2014, 87/2018, 18/2020 i 10/2023 - dr. zakon.
- Zakon o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja. *Službeni list SFRJ*, br. 43/82 i 72/82 - ispr., *Službeni list SRJ*, br. 46/96 i *Službeni glasnik RS*, br. 46/2006 - dr. zakon.
- Uredba (EU) Evropskog parlamenta i Saveta o merodavnom pravu za ugovorne obaveze (Rim I) br. 593 od 17. juna 2008. *Službeni list evropskih zajednica L 177*, 4. 7. 2008. Regulation (EC) No. 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I). *Official Journal of the European Communities L 177*, 4. 7.2008, pp.6–16.

- Uredba (EU) br. 864/2007 Evropskog parlamenta i Saveta od 11. jula 2007. o pravu koje se primenjuje na vanugovorne obaveze (Rim II). *Službeni list Evropske unije* L 199, Regulation (EC) No. 864/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Rome II), pp.73–82.
- Brussels Convention 72/454/EEZ. Konvencija o nadležnosti i izvršenju sudskih odluka u građanskim i trgovačkim stvarima (potpisana 27. 9. 1968). *OJ L* 299, 31.12.1972, pp. 32–42. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX%3A41968A0927%2801%29>
- Uredba (EU) br. 1215/2012 Europskog parlamenta i Saveta od 12. 9. 2012. o nadležnosti, priznavanju i izvršenju sudskih odluka u građanskim i trgovačkim stvarima. *OJ L* 351, 20. 12. 2012, p. 1–32. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=celex%3A32012R1215>.
- Council Regulation (EC) No 1347/2000 of 29 May 2000 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in matrimonial matters and in matters of parental responsibility for children of both spouses. *OJEC L* 160/19.
- Uredba Saveta broj 2201/2003 od 27. 11. 2003. godine u oblasti nadležnosti i priznanja i izvršenja sudskih odluka u bračnim sporovima i u stvarima povezanim sa roditeljskom odgovornošću, kojom se menja Uredba broj 1347/2000, Brisel IIa. *Službeni list EU* broj L 338/1 od 23. 12. 2003.
- Uredba Saveta broj 2019/1111 od 25. 6. 2019. godine o nadležnosti, priznavanju i izvršenju odluka u bračnim sporovima i u stvarima povezanim sa roditeljskom odgovornošću te o međunarodnoj otmici dece (preinaka). *Službeni list EU*, broj L 178 od 2. 7. 2019.
- Konvencija o nadležnosti i priznavanju te izvršavanju sudskih odluka u građanskim i trgovačkim stvarima [Convention on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters]. *OJ L* 147 od 10. 6. 2009, pp. 5–43.
- The Inter-American Convention on the Law Applicable to International Contracts and the Furtherance of its Principles in the Americas*. Konvencija je potpisana 17. marta 1994. godine a stupila je na snagu 15. decembra 1996. godine. Tekst Konvencije je dostupan na: <https://www.oas.org/juridico/english/sigs/b-56.html>.
- Uredba o ratifikaciji Konvencije o građanskom postupku. *Službeni glasnik FNRJ - Međunarodni ugovori i drugi sporazumi*, br. 6/1962.

Sudska praksa

Rešenje Višeg trgovinskog suda PŽ br. 7628/04 od 6. decembra 2007. godine, dostupno u Intermeks elektronskoj pravnoj bazi.